

Analysis of Religious Tourism with the Approach of Axial Expansion of Roads (Case Study: Imam Reza Court)

Seyyed Isa Mousavi¹

Ph,D Student of Theology, jurisprudence and Fundamentals of Islamic law, Ramhormoz Branch,
Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

Hormoz Asadi Kohbad

Associate Professor, Department of Law, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz,
Iran

Abstract

Without considering their sacred and spiritual characteristics, holy places are an exhibition of art and a symbol of civilization and culture that attract religious tourists. The emigration of Imam reza to iran, as the biggest religious event, has created a spiritual and religious path that can be recognized as the center of religious tourism. The functions and structures of the spiritual(social and cultural) and material (economic and spatial) life of the city arise from this religious-cultural nature. These places are visited with different motivations. The primary goal of this study was to investigate the movement path and direction of imam reza and the development of the tourism industry. This study was conducted using descriptive and analytical methods with a document study tool. The results revealed that according to statistics, more than 300 authorized accommodation units are operating in the nearby city of mashhad, which includes about 70% of all accommodation centers in iran. A glance at the five-year development plans and planning done by the organization of cultural heritage, handicrafts and tourism in iran suggests that the development of tourism in religious destinations has always been the priority of tourism development programs, indicating the special importance of these destinations. Based on the movement path and direction of imam reza, it can be stated that the religious tourism industry is one of the best ways to introduce history, culture, and religious values and the peaceful coexistence of religions among countries. Also, blessed and religious places indicate the customs, beliefs, and thoughts of the people in addition to their sanctity and unique spirituality.

Keywords: Religious Tourism, Axial Expansion, Road Network, The Holy City of Mashhad, The Imam Reza Court .

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۳، بهار ۱۴۰۳، صفحات: ۶۳-۷۸

شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

Doi : <https://doi.org/10.71787/10.71787/ntigs.2024.783857>

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸

تحلیل گردشگری مذهبی با رویکرد اتساع محوری راهها (مطالعه موردی: بارگاه امام رضا(ع))

سیدعیسی موسوی

دانشجوی دکتری الهیات فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

هرمز اسدی کوهباد

دانشیار گروه حقوق، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

چکیده:

مکان‌های مقدس، صرف نظر از ویژگی‌های قدوسی و معنوی که دارند، نمایشگاهی از هنر و نمادی از تمدن و فرهنگ اند که گردشگران مذهبی را به خود جذب می‌کنند. هجرت امام رضا(ع) به ایران یکی، به عنوان بزرگترین رویداد مذهبی، مسیری معنوی و مذهبی را بوجود آورده است که قابلیت بازشناسی به عنوان محور گردشگری مذهبی شناخته می‌شود. کارکردها و ساختارهای شئون زندگی معنوی (اجتماعی و فرهنگی) و مادی (اقتصادی و فضایی) شهر برخواسته از همین سرشت مذهبی - فرهنگی است. بازدید از این مکان‌ها با انگیزه‌های مختلف انجام می‌شود. هدف اصلی در این پژوهش بررسی مسیر حرکت امام رضا(ع) و توسعه صنعت گردشگری بوده است. این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی با ابزار مطالعه اسنادی انجام گردید. یافته‌های تحقیق نشان داد که طبق آمار، در شهر مشهد نزدیک بیش از ۳۰۰ واحد اقامتی مجاز فعالیت دارند که حدود ۷۰ درصد از کل مراکز اقامتی ایران را دربر می‌گیرد. در ایران با نگاهی به برنامه‌های پنج ساله توسعه و برنامه ریزی‌های انجام شده از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در مقصدهای مذهبی همیشه در اولویت برنامه‌های توسعه گردشگری قرار داشته اند که نشان از اهمیت خاص این مقاصد است. با توجه به مسیر حرکت امام رضا(ع) می‌توان گفت که صنعت گردشگری مذهبی یکی از راهکارهای معرفی هرچه بهتر تاریخ، فرهنگ و ارزش‌های اعتقادی و هم زیستی مسالمت آمیز ادیان در بین کشورها است. به علاوه بقاع متبرکه و اماکن مذهبی علاوه بر قداست و معنویت منحصر به فرد خود، بیانگر آداب و رسوم، باورها و اعتقادات و اندیشه‌های مردم است. کلمات کلیدی: گردشگری مذهبی، اتساع محوری، شبکه راهها، شهر مقدس مشهد، بارگاه امام رضا(ع)

مقدمه

امروز به دلیل اثرات چشم گیری که فعالیت‌های گردشگری در اقتصاد مناطق پذیرنده گردشگران بر جای می‌گذارد، توجه فراوانی به این زمینه از فعالیت معطوف می‌گردد. از مهمترین این موارد گردشگری مذهبی است. گردشگری مذهبی به آن نوع گردشگری اطلاق می‌شود که مردم به صورت انفرادی یا جمعی و به منظور زیارت، تبلیغ مذهبی یا حتی گذران اوقات فراغت به اماکن و مناطق مذهبی سفر می‌کنند. امروزه با توجه به گردشگری که در تمام دنیا در حال انجام شدن است نقش به سزایی در برقراری رشد اقتصادی دارد. از موقعی این رشد اقتصادی شروع می‌شود که یک گردشگر برای تهیه خوراک و محل استراحت، رفت و آمد، تفریح و گشت و گذار، خرید سوغاتی و کالا و همچنین برای بازید از جاذبه‌های است خرج می‌نماید به همین علت است پولی را صرف می‌نماید. این گونه خرج‌ها با پولی که به کشوری که در آن تفریح می‌نماید باعث می‌گردد رشد اقتصادی آن کمک نماید. هر چه تعداد گردشگران زیاده‌تر گردد شغل‌ها هم بیشتر می‌شود زیرا به افرادی که به دنبال کار هستند و یا به فکر آینده خود در رابطه با پول درآوردن است می‌باشد. گردشگری با امنیت آن کشور و اقتصاد آن کشور رابطه دارد و وجود گردشگران از امنیت آن کشور حرف به میان دارد. با توجه به پیشرفت گردشگری میان کشورهای همسایه، پایداری ویژه‌ای در یک نقطه را داراست. در یک روش کلی تر به انجام رساندن آن برای تمام جهانیان انجام می‌گیرد به صورتی که گردشگری دارای چهارچوب فرهنگی و اجتماعی می‌باشد و بسیار مهم است و تمام جامعه و کشورهای مهماندار می‌تواند به وسیله گردشگران به رواج دادن زبان، فرهنگ و آداب و قواعد اجتماعی هایشان پرداخته می‌شود. بزرگترین شکل گردشگری مذهبی جمعی، مراسم پیاده‌روی اربعین و زیارت امام حسین در کربلا است که به صورت سالانه برگزار می‌شود. در آمریکای شمالی، گردشگری مذهبی حدود ۱۰ میلیارد دلار از صنعت گردشگری را شامل می‌شود. از مشهورترین شهرهایی که مقصد گردشگران مذهبی است می‌توان به مکه، مدینه، کربلا و... اشاره کرد. سازمان جهانی گردشگری تعداد گردشگران مذهبی در سرتاسر جهان را حدود ۳۰۰ میلیون نفر در سال تخمین می‌زند (Button, 2013).

گردشگری زیارتی یکی از قدیمی‌ترین نوع گردشگری است که وجود آن به تاریخ فرهنگ دینی گره خورده است. سفرهای ایرانیان باستان به معبد آناهیتا در کنگاور، سفرهای مصریان برای دیدار فراعنه، مراسم مقدس یونانیان باستان در معابد آپولون و سفر حج از جمله این نوع گردشگری هستند (دهشیری، ۱۳۹۴). بازدید از این مکان‌ها با انگیزه‌های مختلف همچون دین، هنر، معماری، تاریخی و... انجام می‌شود فارغ از اینکه آن فرد شخصا مذهبی باشد یا نه (Makrides, 2009).

ایران یکی از کشورهای مهماندار است که با داشتن اماکن تاریخی و مذهبی، می‌تواند پتانسیل بسیار خوبی برای جذب گردشگران مذهبی داشته باشد. برخی از شهرهای ایران از جمله مشهد، قم، شیراز، قزوین، شوش، اردبیل، گنبد کاووس و... شهرهای مذهبی و تاریخی هستند که هر ساله تعداد زیادی گردشگر برای زیارت و بازدید، به این شهرها می‌روند. گفته می‌شود چیزی در حدود ۳۳ پیامبر (شیعه و سنی) در ایران دفن شده‌اند. همچنین وجود مقبره امام هشتم شیعیان، حضرت علی بن موسی الرضا در مشهد، این شهر را نیز به پایتخت مذهبی ایران تبدیل کرده است و این شهر ساله میزبان هزاران نفر از مسلمانان

جهان است. همچنین در ایران چیزی در حدود ۱۰۶۱۵ امام زاده وجود دارد که از این تعداد، ۱۴۵۶ مقبره در استان فارس قرار دارد و محبوب‌ترین آنها حرم شاه چراغ است. پس از استان فارس استان مازندران و گیلان در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. از دیگر ویژگی‌های ایران برای جذب گردشگران مذهبی، آیین و مراسم‌های مذهبی است که افراد بسیار زیادی از سراسر دنیا علاقه‌مند هستند تا در این مراسم‌ها شرکت کنند. مراسم عزاداری امام حسین (ع) در ایام محرم و صفر یکی از معروف‌ترین مراسم و آیین‌های ایرانی است که در شهرهای مختلف ایران به شکل‌های مختلفی برگزار می‌شود. از طرفی دیگر ایران یکی از کشورهای جهان است که می‌تواند منبع بسیار مناسبی برای محققان مذهبی باشد زیرا ایران دارای تنوع بسیار بالایی در حوزه دین و مذهب است. در کشور ایران به دلیل پیشینه مذهبی که دارد، گردشگری مذهبی رواج بسیاری دارد. شهرهای مشهد و قم به ترتیب شلوغ‌ترین شهرهای توریستی مذهبی ایران تلقی می‌گردند که حتی سالانه میلیون‌ها زائر داخلی و خارجی را میزبان می‌کنند. طبق آمار، تنها در شهر مشهد نزدیک بیش از ۳۰۰ واحد اقامتی مجاز فعالیت دارند که حدود ۷۰ درصد از کل مراکز اقامتی ایران را دربر می‌گیرد. در کشور با نگاهی به برنامه‌های پنج ساله توسعه و برنامه ریزی‌های انجام شده از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به عنوان متولی اصلی مدیریت و برنامه ریزی توسعه گردشگری کشور، نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در مقصدهای مذهبی همیشه در اولویت برنامه‌های توسعه گردشگری قرار داشته‌اند که نشان از اهمیت خاص این مقاصد است. از سوی دیگر با عنایت به اینکه ۹۹ درصد جمعیت کشور را مسلمانان تشکیل داده و تقریباً یک و نیم میلیارد مسلمان در جهان وجود دارد. و این مهم که در دین اسلام تأکید فراوان به سفر شده است (آیات ۱۳۷ آل عمران، ۳۶ نحل، ۶۹ نمل، ۱۱ انعام، ۲۰ عنکبوت، ۹ و ۴۲ رم، ۱۸ سبأ، ۱۰۹ یوسف، ۴۶ حج، ۴۴ فاطر، ۲۱ و ۸۲ غافر، ۱۰ محمد(ص)، ۲۲ یونس و ۱۵ الملک) (زمانی فراهانی، ۲۰۱۰، ص ۷۹). می‌توان تا حدی به ابعاد بازار بالقوه گردشگری مذهبی هم از بعد داخلی و هم بین‌المللی پی برد (ضرغام بروجنی، ۱۳۹۲، ۵۷).

سیر مطالب نوشتار پیش رو به این گونه است که در ابتدا به پیشینه تحقیق پرداخته و ضمن بیان کتب و مقالات در این زمینه، صنعت گردشگری و اهمیت آن در رشد و توسعه را طرح و حتی‌المقدور پاسخ داده و گردشگری زیارتی و نقش آن در معنویت و اقتصاد به وحدت مطلوب برسد. لذا مقاله در پی این سوال است که راه مواصلتی مشهد چه تأثیراتی در صنعت گردشگری داشته است؟ گردشگری زیارتی و نقش آن در معنویت و اقتصاد با رویکرد به راه مشهد کدام است؟

لذا تحقیق پیش رو، توصیفی - تحلیلی، و روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل منابع موجود و با امعان نظر از فقها و حقوقدانان، موضوع را تبیین و تشریح نماید؛ ابزارگردآوری اطلاعات از طریق فیش برداری، بانکهای اطلاعاتی، شبکه‌های کامپیوتری و استفاده از نرم افزارهای تخصصی می‌باشد.

پیشینه تحقیق

در زمینه صنعت گردشگری و حوزه‌های مختلف گردشگری مذهبی مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته است که به مهم‌ترین آنها در زیر اشاره می‌شود. عالی‌پور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی به بررسی تعیین و اولویت بندی استراتژیهای گردشگری مذهبی استان قم پرداخته‌اند. نتیجه این پژوهش تدوین و شناسایی اولویت راهبردهای گردشگری مذهبی با استفاده از

تکنیک های سوات و ANP می باشد. بر اساس نتایج حاصل از پژوهش، استراتژی های گروه SO دارای بیشترین وزن بوده و به عنوان بهترین نوع استراتژی برای اجرا انتخاب شده اند.

حاتمی نواد و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به اولویت بندی راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی شهر دزفول پرداخته اند. نتایج پژوهش بیانگر آن است که با توجه به اولویت های استخراج شده از نظر کارشناسان، امکان استفاده از ضعفها و قوت ها و همچنین موازنه فرصت ها و تهدیدها در حد متوسط است؛ یعنی امکان بهره گیری از فرصت ها و قوت های موجود همراه با کم رنگ کردن ضعف ها و تهدیدها وجود دارد، اما این امر مستلزم برنامه ریزی و تقویت زیرساخت های گردشگری شهر و ارتقای آگاهی های عمومی در این زمینه است. همچنین راهبرد تهاجمی، مهمترین راهبرد در توسعه گردشگری مذهبی شهر دزفول است و پس از آن، راهبرد بازنگری قرار دارد.

آقاجانی و فراهانی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی عوامل موثر بر گردشگری مذهبی در ایران پرداخته اند. نتایج پژوهش نشان می دهد که گردشگری از نگاه اسلام اهمیت بسیاری دارد و می توان آینده گردشگری مذهبی در ایران را مثبت ارزیابی کرد. در نهایت با توجه به نتایج حاصل از برآورد اثر عوامل موثر بر میزان گردشگری مذهبی، راهکارها و تدابیر الزم از سوی ایران به منظور بهره گیری از فرصت های گردشگری مذهبی جهت افزای درآمدهای ناشی از صنعت جهانگردی مذهبی در ایران به عنوان یکی از بهترین راه های خارج شدن از اقتصاد تک محصولی نفت بیان خواهد شد.

کاوینافر (۱۳۸۶) به گردشگری مذهبی در فرانسه و جهان پرداخته و به این نتیجه رسیده که این نوع گردشگری در فرانسه در حال افزایش بوده و علاقه مردم به خاطر دیدن از مکان های دینی و جاذبه های فرهنگی مربوط به آن، بیشتر شده است. دیناری (۱۳۸۵) به بررسی جایگاه گردشگری در دین اسلام پرداخته و به این نتیجه رسیده که یکی از مهمترین انگیزه های گردشگری در جهان، مسافر های مذهبی و زیارتی است. در جغرافیای گردشگری، مکان های مذهبی همواره به عنوان قطب جاذبه گردشگری شناخته می شود، به ویژه اگر آن ناحیه جغرافیایی از جلوه های بصری باکیفیت تری برخوردار گردد، می تواند جاذبه های بیشتری را برای گردشگران ایجاد نماید.

شاینند (۲۰۱۸) در پژوهش خود به بررسی نقش دولت و مدیریت در توسعه گردشگری مذهبی در کشور هند پرداخته است. وی استدلال می کند که گردشگری مذهبی شکل غالب و اصلی ترین گردشگری در هند می باشد که کمتر مورد بررسی و چگونگی مدیریت آن قرار گرفته است. نویسنده در این مقاله ضمن بیان چارچوب سیاست و سازوکارهای نظارتی مربوط به گردشگری مذهبی به ارائه چگونگی اقتصاد گردشگری مذهبی می پردازد. نتایج پژوهش نشان می دهد که با توجه به مشارکت فعالان مذهبی در توسعه و مدیریت اقتصاد گردشگری مذهبی در سطوح محلی و عدم مسئولیت و بر عهده گرفتن رسیدگی به اثرات منفی آن همواره یک خلاء نهادی در برخورد با اثرات مستقیم و غیرمستقیم گردشگری مذهبی وجود دارد.

سیامالا و کاکوتی^۱ (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای باهدف بررسی پتانسیل‌ها و امکانات گردشگری مذهبی در کشور هند پرداخته‌اند و دریافتند که هند محل مذاهب آیین هندو، اسلام، مسیحیت، بودا و ... می‌باشد و با تغییر زمان، مکان‌های مذهبی به جای سفر زیارتی به یک مکان توریستی تبدیل شده‌اند که دولت با ارائه خدمات و امنیت به تأمین نیازهای و خواسته‌های گردشگران پرداخته و در نتیجه یک صنعت عظیم برای گردشگری مذهبی ایجاد شده است و هنوز هم فرصت‌های جدیدی را در اختیار شرکت‌های تجاری جدید قرار داده است و تعداد زیادی فرصت‌های شغلی در کشور فراهم شده است و به توسعه بازار محلی و تولید درآمد و افزای استاندارد زندگی محلی، توسعه زیرساخت‌های منطقه مانند ارتباطات جاده‌ای و ریلی، آب آشامیدنی و ... کمک خواهد کرد.

قاسم، محمد (۲۰۰۵) این مطالعه به بررسی بخش گردشگری دینی و نقش آن در روند توسعه ای و گسترشی مهمترین مؤلفه‌ها مهم و حیاتی و اهمیت منابع گردشگری اعم از انسانی یا طبیعی را آشکار کرده و توانمندی‌های لازم برای توسعه گردشگری دینی در شهرهای کاظمیه و سامرا پرداخته است. زیرا این دو شهر دارای نقش گردشگری از جنبه دینی و فقهی آینده برای این بخش هستند و به طور عام در توسعه گردشگری نقش ایفا میکنند.

عکاش، علی (۲۰۰۶) این مطالعه با هدف برجسته کردن اهمیت اقتصادی بخش گردشگری در عراق و نقش آن در اقتصاد عراق طی دوره زمانی بین ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۲ و سپس تجزیه و تحلیل بخش گردشگری در سطح استان بصره و میزان سهم آن در توسعه استان و تشخیص مشکلات و موانع پیشروی این بخش حیاتی در سطح کشور به طور عام و استان بصره به طور خاص و شناسایی راه‌های رفع این مشکلات به منظور ارتقای این بخش مهم انجام پذیرفت.

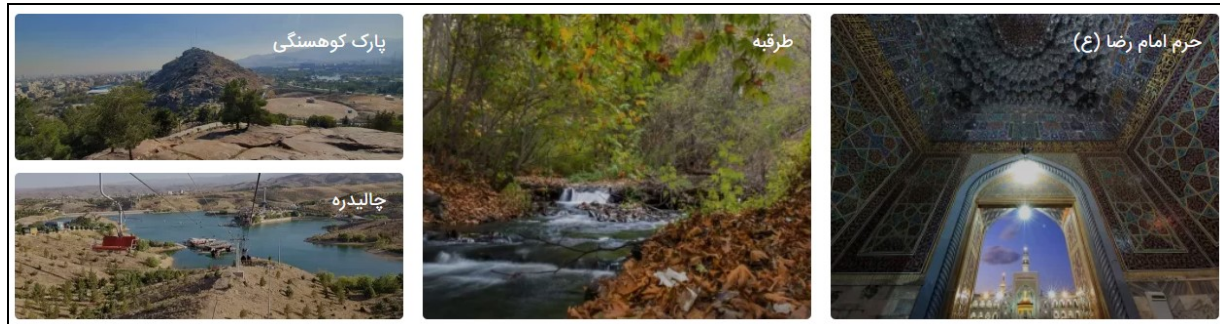
مبانی نظری

صنعت گردشگری به عنوان متنوع‌ترین و بزرگترین صنایع درجهان، مهمترین منبع درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی برای بسیاری از کشورهای دنیا است این صنعت که به عنوان موتور توسعه از آن نام برده می‌شود، به علت اهمیتی که از نظر اقتصادی، اجتماعی دارد روز به روز بیشتر مورد توجه قرار گرفته و دولتها به آن اهمیت می‌دهند و امروزه یکی از پایه‌های اصلی و استوار اقتصاد جهان و از جمله صنایع مهم با رشد سریع در توسعه اقتصادی جهان است که با ایجاد بالاترین میزان ارزش افزوده به صورت مستقیم و غیرمستقیم می‌تواند سایر فعالیتهای اقتصادی و فرهنگی را تحت تأثیر قرار دهد. در تقسیم بندی جهانی پس از نفت و خودروسازی، صنعت گردشگری در رده سوم قرار می‌گیرد. لوئیس ترنر، توریسم را به عنوان امیدبخش‌ترین، پیچیده‌ترین و جایگزین‌ترین صنعتی می‌داند که کشورهای جهان سوم باید آن را دنبال کنند و می‌تواند عامل مهمی در کاهش فقر و بیکاری آنها باشد. صنعت توریسم از دو جهت عمده حائز اهمیت بسیار است: نخست، موجبات آشنایی ملل با دیگر فرهنگها، نژادها، اقوام، سرزمینها، گویش‌ها و... را فراهم می‌کند، و دوم، از نظر اقتصادی به عنوان یک منبع تأمین درآمد و ارز محسوب می‌شود. کشورهای مختلف جهان در سایه برخورداری از امکانات گوناگون و جاذبه‌های متنوع، در پی جذب و جلب جهانگردان بسوی خویش هستند. گردشگری

در حال حاضر در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است و بسیاری از برنامه ریزان و سیاستگذاران توسعه، از صنعت گردشگری به عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند. صنعت گردشگری با ویژگی‌های خاص خود، صنعتی پویا با آینده‌ای روشن تلقی می‌شود. سرمایه‌گذاری در این صنعت در تمام کشورهای دارای جاذبه‌های جهانگردی روبه افزایش است. امروزه جذب گردشگران خارجی به رقابتی فزاینده در بین نهادهای درگیر در صنعت گردشگری تبدیل شده است. زیرا این صنعت نه تنها در پیشبرد اقتصاد ملی و درآمدهای ارزی نقش دارد بلکه صنعتی است پاکیزه و عاری از آلودگی و در عین حال ایجادکننده مشاغل جدید. گردشگری برای کشورهای دارای جاذبه‌های جهانگردی نظیر ایران می‌تواند به مهم‌ترین منبع کسب درآمد ارزی تبدیل شود. مشروط بر اینکه برنامه‌ریزی صحیح و همه‌جانبه توأم با آینده‌نگری برای آن تنظیم و اجرا شود. متأسفانه در کشور ما، صنعت توریسم چنان‌که شایسته است گسترش و توسعه نیافته است. با وجودی که در تمامی برنامه‌های توسعه سالیان اخیر بر رهایی از اقتصاد تک محصولی متکی بر صادرات نفت تأکید شده ولی در مقام عمل موفقیت و کامیابی قابل توجه و ملموس و محسوسی در این زمینه به دست نیامده است. رشد و توسعه صنعت توریسم در ایران به عنوان یکی از راهکارهای عملی‌رهایی از اقتصاد تک محصولی و متنوع‌سازی منابع درآمدی کشور باید بیش از پیش مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کشور قرار گیرد. بدون شک امروزه صنعت گردشگری به عنوان صنعت جهانی، رشد سریعی در اقتصاد جهان داشته که در نتیجه افزایش نرخ رشد سالانه از تولید ناخالص ملی در سطح جهان، صادرات، تجارت جهانی و خدمات، سهم گردشگران بین‌المللی در فعالیت اقتصادی جهان نیز بطور مداوم بالا رفته است. سرمایه‌گذاری جهانی در صنعت گردشگری حاکی از آن است که گردشگری صنعتی از زمره صنایع توزیع‌کننده درآمد است و هنگامی که جهانگرد وارد کشور می‌شود، در مقابل خدماتی که به وی ارائه می‌شود، باید هزینه پرداخت کند و این پرداخت ارزی خواهد بود. لذا این صنعت می‌تواند جایگزین اقتصاد تک محصولی یعنی درآمد نفتی گردد. اینکه امروزه مشاهده می‌شود که کشورهای صنعتی اروپا و آمریکا تمام نیرو و توان خود را در جهت جذب جهانگرد به کار می‌گیرند، موبد جایگاه این صنعت در اقتصاد است، عایدی حاصل از گردشگری پایدار و در عین حال امکان بهره‌برداری از آن در کوتاه مدت فراهم است. همچنین اشتغال‌زایی در این صنعت بالا بوده و نیروی انسانی مورد نیاز آن محتاج به آموزش بلند مدت نیست. امکانات موجود در ایران نشان می‌دهد که ایران ظرفیت پذیرایی بیش از ۲ الی ۳ میلیون گردشگر خارجی را در سال دارا است و این صنعت بعد از صنعت نفت، مهم‌ترین گزینه برای درآمد ارزی در کشور خواهد بود. چون کشور ایران در این موارد یک موقعیت بسیار استثنایی و ممتاز از نظر جذب جهانگرد داشته که درآمدهای ارزی هنگفتی را به دنبال خواهد داشت و موضوعات مورد علاقه جهانگردان در ایران به فراوانی یافت می‌شود، که از جمله طبیعت زیبا با خصوصیات اقلیمی و آب و هوایی ویژه، مردمی با فرهنگ و تمدن کهن، آداب و رسوم و سنن باستانی و اسلامی و اماکن بسیار قدیمی با سبک معماری بی‌نظیر، که در کمتر کشوری می‌توان پیدا کرد. به طور مثال شهر مقدس مشهد از جمله مهم‌ترین مقاصد گردشگری داخلی در ایران است که طیف متنوعی از انگیزه‌های سفر را پوشش می‌دهد. جاهای دیدنی مشهد شامل مکان‌های مذهبی، جاذبه‌های تاریخی، مراکز خرید متنوع و پارک‌های شهری هستند. مشهد یکی از

استان‌های شرقی و مهم ایران است. مشهد از لحاظ اقتصادی و گردشگری نقش مهمی در کشور دارد و در طول سال میزبان مسافران زیادی است (شکل ۱).

شکل ۱: برخی از مناطق گردشگری شهر مقدس مشهد

مآخذ: <https://www.kojaro.com>

گردشگری زیارتی و نقش آن در معنویت و اقتصاد

در جهان بینی اسلامی امر قدسی و زیارت جایگاه ویژه ای دارد. برای انسان دیندار در هر عصری برخی از زمان‌ها و مکان‌ها متفاوت و متمایزند. سیدمحسن امین در کشف الارتیاب می‌گوید: همچنانکه یک فرد که مثل دیگران است و با مبعوث شدن به رسالت واجب‌الاطاعه می‌شود و موقعیت ویژه‌ای پیدا می‌کند، یک قطعه زمین هم دراصل با زمین دیگر تفاوتی ندارد، اما وقتی در آن پیامبر یا ولی خدا دفن می‌شود، به واسطه آن، شرافت و فضیلت و برکتی پیدا می‌کند که از قبل نداشته است. ازاین رو، احترامش لازم و اهانتش حرام می‌گردد. ازجمله احترامات آهنگ زیارت آن کردن و بنای قبه و بارگاه و ضریح. از نظر شیعه امام همیشه زنده است و بر اعمال، احوال، و احساس زائر آگاه است. مطهری در کتاب امامت و رهبری می‌گوید: «هیچ عصر و زمانی از یک ولی کامل خالی نیست و برای آن انسان کامل مقامات و درجات زیادی قائلاند (مطهری، ۱۳۸۷)». به تمایل و گرایش باطنی نسبت به شخص یا چیزی، همراه با تعظیم و تکریم او، زیارت گفته می‌شود. از آن جا که حقیقت انسان روح او است که هیچ گاه فانی نمی‌شود. زائری که پس از مرگ بزرگی، او را زیارت می‌کند در حقیقت موجود زنده‌ای را زیارت کرده و به او تمایل و گرایش پیدا کرده و او را مورد تکریم و تعظیم قرار داده و از او استمداد می‌کند. پس زیارت ارتباط زنده با زنده است. زیارت دارای آثار و فواید فراوان فردی و اجتماعی است که برخی از آنها عبارت‌اند از: ارتباط با انسان کامل، اظهار ایمان و ارتباط با خدا، تکریم و تعظیم اهل بیت، کاهش و فروکش انجام اعمال خلاف و اتحاد و همدلی در مقابل دشمنان. باید بیان نمود که زیارت در لغت عرب به معنای میل کردن و تمایل به کار رفته است (اصفهانی، ۱۳۷۲). در اصطلاح به معنای حضور در نزد مزور به خاطر تکریم و تعظیم او است (طریحی، ۱۳۶۵) و دارای سه رکن است:

۱- زائر: عبارت است کسی که میل و گرایش به کسی یا چیزی دارد.

۲- مزور: شخص یا چیزی که میل و گرایش زائر به سوی او است.

۳- صفت باطنی گرایش و میل که با تکریم و تعظیم زائر همراه است.

هر گاه یکی از این سه رکن مختل شود یا به معنای واقعی و حقیقی تحقق نیابد، زیارت صحیح واقع نمی‌گردد و هر چه زائر معرفت و شناخت بیشتر و عمیق تری از مزور داشته باشد و مزور نیز از کمالات بیشتری برخوردار باشد تأثیرات زیارت بهتر و بیشتر خواهد بود. از آن جا که روح (نفس) انسان موجودی مجرد است و فنا و نابودی در آن راه ندارد، پس هرگز با مرگ نابود نمی‌شود، بلکه از جهانی کوچک به جهانی وسیع تر انتقال می‌یابد. در حقیقت روح از زندان تن رها می‌گردد. بنابراین، حتی هنگامی که زائر تربیت و محل دفن بدن شخصی را زیارت می‌کند و با او ارتباط برقرار می‌سازد، این ارتباط از نوع ارتباط زنده با زنده است. شیخ الرئیس ابن سینا می‌گوید: "زائر که با وجود مادی و روحی خویش به سوی مزور می‌رود از نفس مزور استمداد می‌طلبد تا خیری را تحصیل یا زبانی را دفع کند. نفس مزور نیز به جهت جدا شدن از عالم ماده و مشابهتی که با عقول مجرد یافته است، منشأ اثر فراوان و کامل تری خواهد بود. و چون زائر با جسم و جان سراغ مزور رفته است هم بهره‌های مادی می‌برد و هم فوائد روحی (ابن سینا، ۱۳۷۱). با توجه به این معنا از زیارت، حیات و ممات مزور برای زائر یکی خواهد بود و او را حاضر و شاهد خواهد دانست. روایات بسیاری اشاره یا تصریح به این معنا دارد که حیات و ممات معصوم (ع) یکی است. رسول خدا (ص) می‌فرماید: "کسی که پس از مرگ و وفات مرا زیارت کند؛ مانند کسی است که مرا در حال حیات ملاقات کرده است و من در هر دو حال شاهد بر او هستم و شفاعت او در روز رستاخیز بر عهده من است (قمی، ۱۳۵۶). همچنین دور و نزدیک برایش تفاوت نخواهد داشت. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: "هر کس مرا پس از مرگم زیارت کند؛ مانند کسی است که در زمان حیاتم به سوی من شتافته است و اگر نتوانستید، درود و سلام برایم بفرستید این صلوات شما به من می‌رسد (قمی، ۱۳۷۲). این که در برخی از زیارت نامه‌ها به حیات مزور اعتراف می‌شود، به خاطر این است که زائر متوجه باشد که با زنده حرف می‌زند و زنده‌ای را زیارت می‌کند. در زیارت امام حسین (ع) می‌خوانیم: گواهی می‌دهم که سخنم را می‌شنوی و جواب می‌دهی (قمی، ۱۳۸۰). درست است که روح مجرد مزور جا و مکان ندارد و لذا انسان زائر می‌تواند در هر مکان و زمانی به او توجه کرده و از او طلب یاری کند، ولی به لحاظ عنایت خاصی که نفس مزور به بدن خویش دارد در کنار آن بدن موقعیت ویژه‌ای ایجاد می‌شود. در این مکان‌ها فرصت تقرب و بهره‌مندی فراهم تر است؛ زیرا روح پس از جدا شدن از بدن باز یک نحوه علاقه و ارتباطی با آن بدن مادی دارد، لذا گاهی مشاهده می‌شود که برخی از بدن‌ها مدت‌ها پس از قرار گرفتن در زیر خاک پوسیده نمی‌شوند. هر چند که در نحوه و چگونگی این ارتباط اقوال مختلفی وجود دارد (مطهری، ۱۳۸۷). به همین جهت در زیارت گاه‌ها حالت معنوی بیشتری در فرد ایجاد می‌شود و زمینه برای ارتباط روحی مهیا تر است و ذهن انسان از تیرگی‌های روزمره پاک و مشغولیت‌ها به حداقل می‌رسد در این حالت نفس با داشتن قوت و شرافت افزون، از زیارت بهره‌مندی می‌برد. در زیارت آگاهانه و از روی معرفت ائمه معصومین (ع) به عنوان زیارت انسان کامل و ولی خداوند، بهره‌های مادی و معنوی بسیار ارزشمندی قابل دریافت است که می‌تواند فلسفه آن باشد، ما در این جا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱- ارتباط با خدا: همان گونه که اطاعت از ائمه (ع) اطاعت از خدا و نافرمانی از آنها نافرمانی در برابر خدا است و هر کسی از آنها تبعیت کند از خدا تبعیت کرده است. هر کس آنها را بزرگ بشمارد، خدا را بزرگ شمرده است.

۲- زیارت اعلام و ابراز محبت به خدا است؛ چرا که دین چیزی جز محبت نیست. ائمه محب و محبوب خدا هستند و حب محبوب خدا حب خدا است. زیارت مرقد مطهر اهل بیت (ع) جلوه‌هایی از این عشق و محبت و دلدادگی است (جوادی آملی، ۱۳۷۸).

۳- تکریم و تعظیم انسان کامل: نمونه بارز انسان کامل، ائمه اطهار (ع) هستند که هر کمال ممکن را بدون نقص دارا هستند؛ از این رو است که در حدیث متواتر ثقلین عدل (همتای) قرآن معرفی شده‌اند؛ چرا که آنان نسخه عملی قرآن هستند. تکریم و تعظیم اهل بیت تکریم مقام انسانیت و خلیفه‌اللهی است. زیارت قبور آنان یکی از مظاهر این تکریم است.

۴- تجدید بیعت با انسان کامل: ائمه اطهار (ع) در طول حیات مادی خود به دنبال انجام وظایف مقدس و محقق کردن اهداف بلندی بودند که نیاز به یاری و مساعدت یارانی ایثارگر داشت که در آن زمان بسیار کمیاب بودند و به همین جهت بسیاری از آن اهداف بلند هنوز محقق نشده است. زیارت مزور، بیعت و وفاداری به تحقق آن اهداف است.

۵- زیارت، ارتباط با انسان کامل و وصل شدن به جوهر انسانیت است.

۶- زیارت امامان، ایمان و اظهار تواضع در برابر دین است.

۷- اعراض از دنیا، یاد مرگ و دور ساختن موانعی که او را از مسیر کمال باز می‌دارد.

۸- دین اسلام به بعد اجتماعی مسائل تأکید زیادی دارد؛ مانند حج، نماز جماعت و حضور در اجتماعات و... بدیهی است که بر این اجتماعات فواید زیادی مترتب است. ما وقتی به تحلیل این مسئله می‌پردازیم، مشاهده می‌کنیم که در این مسئله (زیارت) فوائد و آثار و برکات زیادی مترتب است. یکی از آثارش این است تا یک مسلمان به ارزش جامعه اسلامی پی ببرد. هنگامی که برای مدتی در جامعه اسلامی با مؤمنان زندگی می‌کند برایش حالت اطمینان نسبت به جامعه اسلامی ایجاد می‌شود.

مسیر حرکت امام رضا(ع) و توسعه صنعت گردشگری

شهر مشهد پس از شهادت حضرت رضا (ع)، امام هشتم شیعیان دوازده امامی در سال ۲۰۲ یا ۲۰۳ هجری قمری و به خاکسپاری آن حضرت در قریه ی سناباد، مابین شهرهای قدیمی نوقان و تابران از ولایت توس (یعقوبی، ۱۳۴۵). بر اثر نقش و کارکرد زیارتی به مرور زمان بزرگ شده است؛ به طوری که در اوایل قرن چهارم هجری قمری، متصل به شهر نوقان گردید و سپس در اواخر قرن چهارم، به یکی از شهرهای مهم (مشهدالرضا) تبدیل شده است (صطنخری، ۱۳۴۰). شهر مقدس مشهد با جمعیتی بالغ بر ۲/۵ میلیون نفر، به عنوان دومین کلانشهر بزرگ کشور از برکت وجود حرم مطهر امام رضا (ع)، هر ساله شاهد ورود خیل عظیم مشتاقان زیارت مرقد آن حضرت از اقصی نقاط کشور و همچنین کشورهای مسلمان جهان است (دیناری، ۱۳۸۴). با عنایت به قداست این آستان، زائران مسلمان (عمدتاً شیعیان) از سراسر جهان، طی سده های متمادی به این شهر سرازیر شده‌اند. این شهر پس از انقلاب اسلامی ایران، با ایجاد تسهیلات و تأسیسات مورد نیاز و نیز به دلیل مصونیت نسبی از آسیب‌های جنگ تحمیلی و تقویت باورهای دینی مذهبی، اهمیت و تعداد گردشگران مذهبی فرهنگی آن رو به فزونی گذاشت؛ تا آنجا که تعداد گردشگران داخلی در سال ۱۳۸۵، به ۳۲۸۰۸۲۱۳ نفر و تعداد گردشگران

خارجی به ۶۹۴۴۷۳ نفر افزایش یافته است (مومنی، ۱۳۸۷). این در حالی است که طبق برآورد سازمان میراث فرهنگی استان خراسان رضوی، تعداد گردشگران داخلی و خارجی طی سال ۱۳۹۰، به ترتیب به حدود ۳۵ و ۱ میلیون نفر بالغ می‌شود (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۰). این امر، نشان دهنده‌ی کارکرد ویژه‌ی آن، نه تنها در سطح ملی بلکه در سطوح بین‌المللی و به ویژه در بین کشورهای مسلمان جهان است؛ به گونه‌ای که از آن به عنوان دومین کلانشهر مذهبی جهان اسلام پس از شهر مکه یاد می‌شود (دیناری، ۱۳۸۵: ۱۲۳). مضاف بر این که نباید از نقش این کلانشهر به عنوان قطب اقتصادی شرق کشور غفلت کرد. گردشگری مذهبی فرهنگی شهر مشهد، دارای ویژگی‌های خاص است؛ به طوری که کارکردهای متنوع و عام‌المنفعه، مشارکت داوطلبانه و خیرخواهانه‌ی مردمی و جلب دسته‌های مختلف مذهبی در طول سال به ویژه در ایام خاص مذهبی، باستانی و اوقات فراغت، انبوه زائران و گردشگران مذهبی فرهنگی را از اقشار متفاوت اقتصادی جامعه به خود جذب نموده است (مومنی، ۱۳۸۷). در جاده نیشابور به مشهد بقعه‌ای است با ساختمانی قدیمی که در اتاقکی از آن بنا سنگی سیاه با جای پای نقر شده بر آن دیده می‌شود. زائران به این بقعه قدم گذارده، آن جای پا را بوسیده و خاک آن را بر دیده می‌کشند؛ این مکان، قدمگاه علی ابن موسی الرضا است. مردم عاشق آن خطه ۱۲۰۰ سال پیش به یمن قدوم مبارک امامشان جای پای را بر سنگ نقر کرده و معجزه عشق را به نمایش گذاشتند، این مکان جایی است که خاک پا، توتیای چشم و درمان آلام جسم و جان است. از این قدمگاه‌های فراموش شده در کشورمان بسیار است که در طی سفر امام هشتم علی بن موسی الرضا (ع) در جای جای این خاک از زمین برآمده و قبله حاجات اهل دل شده است. مسیری که مامون تاکید داشت حضرت رضا را از آن عبور دهد یکی از راه‌های متداول آن زمان به شمار می‌رفت و آن از مدینه به بصره و از طریق سوق الاهواز (اهواز) به فارس و سپس از راه کویر و بیابان میان ایالت‌های فارس و خراسان می‌گذشت و به مرو ختم می‌شد. راه دیگری که در آن زمان متداول بود از مدینه به سمت کوفه و مدینه الاسلام (بغداد) می‌رفت و سپس از آن جا به سمت ری، قم و خراسان و بالاخره به مرو منتهی می‌شد. در نقد مسیر دوم می‌توان به این مطلب اشاره کرد: عبور از سه شهر کوفه، بغداد و قم؛ از این سه شهر کوفه و قم مرکز تجمع شیعیان در آغاز قرن سوم اسلامی بود و عبور امام رضا (ع) از این دو شهر می‌توانست به قدرتمندی شیعیان این نواحی و شورش احتمالی آنان بیانجامد. شهر سوم یعنی بغداد و مرکز تجمع و قدرت عباسیان که از ولایت عهدی امام رضا خشمگین بودند و آن را انتقال قدرت از آل عباس به آل علی قلمداد می‌کردند، پس در هر دو صورت این مسیر و انتخاب آن به زیان مامون بوده است، لذا دلایل عقلی و منطقی علاوه بر دلایل و مستندات تاریخی بر مسیر اول مرتبت است. از این رو مسیری که مامون برای انتقال امام رضا از مدینه به مرو انتخاب کرده بود از دیدگاه جغرافیای طبیعی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی بسیار حساب شده و زیرکانه بود. سفر امام رضا از مدینه تا مرو را در ۵ مرحله زیر می‌توان دسته بندی کرد:

- ۱- از مدینه تا بصره
- ۲- از بصره تا فارس
- ۳- از فارس تا یزد
- ۴- از یزد تا خراسان

۵- امام در خراسان

۱- از مدینه تا بصره:

دو تن از ماموران مامون به نام های رجاء بن ضحاک و یاسرخادم به همراه نامه ایی مامور انتقال امام از مدینه به مقر حکومت وی بودند. رجاء بن ضحاک و یاسرخادم به منزل امام رفتند و نامه مامون را به حضرت تسلیم کردند. امام با فرستادگان مامون سخنی نگفت و با کراهت نامه را خواند و به ناچار پیشنهاد مامون را پذیرفت و آماده سفر شد و در اولین گام قبل از آغاز سفر به سوی مرو، امام دست به اقداماتی زد که ماهیت پذیرش ولایت عهدی را آشکار ساخت. امام رضا(ع) با دست زدن به اقداماتی نظیر وداع با مرقد مطهر رسول اکرم، تعیین جانشین و اعلام امامت امام جواد(ع) و وداع با خانواده خویش نشان دادند که ولایت عهدی ظاهری آراسته و مجلل بر چهره تبعید و نفی بلد است. منابع اولیه و سایر تواریخ معتبر آغاز حرکت امام رضا را از مدینه به سوی بصره ذکر کرده اند. با این وجود برخی از منابع به خصوص تذکره های متاخر می نویسند: حضرت، ابتدا به مکه رفته و در این سفر امام جواد نیز همراه ایشان بوده است، امام با خانه خدا وداع کرده و سپس از مکه به سفر ادامه داده اند. گزارش منابع مختلف درباره سفر امام رضا از مدینه به مکه سپس به بصره متناقض و نامشخص است برخی امام جواد را همراه پدر بزرگوارشان در مکه دیده اند، برخی نامه ایی از امام رضا در مکه دریافت داشته برای امام جواد به مدینه برده اند، اینگونه اقوال از نامشخص و متناقض بودن سفر امام رضا به مکه حکایت دارد. علاوه بر این، اوضاع مکه در آن زمان چندان آرام نبود لذا سفر امام رضا به مکه... به لحاظ سیاسی مغایر سیاست مامون و دستور وی به فرستادگانش می باشد. به همین دلیل نمی توان سفر امام رضا از مدینه به مکه و سپس به مرو را داری حجت های آشکار تاریخی دانست و به احتمال زیاد باید بر این باور بود که در سفر از مدینه به مرو امام رضا به مکه سفر نکرده اند. امام در طی سفر به بصره در بناج (بروزن کتاب) که در ۶ منزلی بصره است توقف می کنند و پس از استقبال شیعیان آن منطقه عازم بصره می شوند.

۲- از بصره تا فارس

از بصره تا سوق الاهواز: از دیار عرب (عراق) تا خوزستان دو راه وجود دارد، یکی از بغداد به واسط و از واسط به خوزستان و راه دیگر از بصره به خوزستان که کوتاهترین راه و فاصله میان ایران و عراق آن روز محسوب می شد. راه بصره- اهواز در آن زمان ۹ منزل و سی و شش فرسنگ بود ولی از نامهای قدیم منازل این مسیر در نقشه های امروزی اثری نمانده است از اینرو به سختی می توان مسیر حرکت امام را مشخص کرد. امام رضا از بصره به اهواز حرکت کرد ولی از جزئیات مسیر حرکت امام و منزل گاههایی که حضرت در آن توقف فرمود منابع هیچ گزارشی ارائه نکرده اند. با ورود امام رضا به اهواز، بیماری امام روی می دهد که منابع دلیل بیماری امام را هوای بسیار گرم و مرطوب این شهر بیان می کنند، لذا می توان دریافت که سفر امام در تابستان رخ داده است. سه بقعه به نام امام رضا در شوشتر، دو بقعه به نام شاخراسون (شاه خراسان) در دزفول و شوشتر و دو بقعه دیگر به نام های امام ضامن وجود دارد که بایستی با نظری نقادانه به آن نگریست. این بناها (یادبود امام رضا) که تعدادشان قریب به ده بنا می رسد اگر چه از حیث کثرت، گذر امام رضا را در این دو شهر قوت می بخشند اما به لحاظ اعتبار، متزلزل و مبهم هستند. سه بقعه امام رضا دیمی در شوشتر که عوام آن را محل توقف حضرت رضا می دانند برابر گفته شرف الدین شوشتری سندی ندارد... بقعه

شاخراسون در دزفول نیز... با ابهام روبروست. تاریخ های محلی سفر امام به این دو شهر را تأیید نمی کنند. همچنین با توجه به نقشه و موقعیت جغرافیایی شوشتر و دزفول گذر حضرت رضا را از این دو شهر دور از واقع می نمایاند چرا که امام بایستی راه رفته به شوشتر را بازگشته و سپس به دزفول می رفتند که این سفر عقلانی نمی نماید.

- از اهواز تا فارس: درباره ادامه مسیر حرکت امام علی بن موسی الرضا به فارس منابع توضیحی نمی دهد که حضرت از کدام راه به سمت فارس و از آن جا به خراسان عزیمت کرده است. و ما تنها از طریق اتصال نقاط جغرافیایی روشن که در منابع ذکر شده می توانیم جزئیات مسیر حرکت حضرت و منازل بین راه را به دست آوریم و یا حدس بزنیم زیرا مسیر راه خوزستان به فارس منحصر به یک راه نیست. از اهواز به فارس ۲۴ منزل و در مجموع ۱۰۲ فرسنگ راه بوده است. احتمال دارد حضرت در سفر تاریخی خود به مرو از راه ارجان، را مهرمز گذشته باشند زیرا نسبت به ابتدا و میانه این راه گزارش هایی از عبور آن حضرت در دست داریم. درباره خروج امام از اهواز خبر دقیقی وجود دارد که امام از پل اربق یا اربک عبور کرده اند و این خود کلیدی برای حل این معماست. در ادامه مسیر پل اربک، در شهر ارجان قدیم (بهبهان) قدمگاهی است موسوم به قدمگاه امام رضا. وجود این قدمگاه در این مکان مسیر امام علی بن موسی الرضا را... روشن می کند. قدمگاه بعدی که در منابع تاریخ محلی به تناوب از آن یاد شده شهر ابرقو یا ابرکوه است که در منتهی الیه جاده شمالی شیراز به شهر یزد است. منابع تاریخی اطلاع می دهند که امام رضا از اهواز و از طریق فارس و نه شهر شیراز به سمت خراسان رفته اند. از ورود حضرت علی بن موسی الرضا به شیراز در منابع گزارش موثقی ثبت نشده است و در منابع محلی تاریخ این شهر هیچگاه قدمگاه و یا بنای یادبودی به آن حضرت منسوب نیست. این موضوع احتمال عبور حضرت رضا را از راه باستانی اهواز به پاسارگاد که بعد از ارجان از طریق راههای کوهستانی منطقه کهکیلویه به جلگه مرو دشت اصطخر می پیوست قوت می بخشد.

۳- از فارس تا یزد: ابن بلخی منازل شیراز به یزد را ۹ منزل و مسافت میان این دو شهر را ۵۴ فرسنگ یاد کرده است. در آن روزگار یزد نه شهر مهمی به قاعده امروز که از توابع شهر اصطخر بوده است. در این منطقه چند قدمگاه و بنای یادبود امام رضا(ع) وجود دارد. با توجه به تاکید منابع به عبور آن حضرت از راه کویر به سوی مرو، بر اعتبار این قدمگاه ها افزوده می شود. ولی چنانکه گفته شد یزد در قرن دوم اسلامی نه یک شهر که یک منطقه بیابانی بوده است لذا از عبور حضرت رضا از یزد در منابع اولیه به صراحت نامی به میان نیامده است و تنها به ذکر عبور آن حضرت از یک کویر و یا بیابان اشاره کرده اند. برخی بر این باورند که امام رضا در طی مسیر وارد شهر قم شده و در منزل یکی از اهالی این شهر منزل کرده اند که این مکان امروزه به مدرسه رضویه یا ماموریه شهرت یافته است. ولی باید اذعان کرد که مامون گذر امام از شهرهای محل تجمع شیعیان را ممنوع کرده بود. لذا حضور امام در این شهر سند محکم ندارد از سوی دیگر در مورد توقف حضرت در قم منابع تاریخ محلی نیز آن را تأیید نمی کند. تاریخ قم که از قدیمی ترین منابع تاریخ محلی است (۳۷۸ ق. حسن قمی) هیچگونه اطلاعی از عبور حضرت رضا از شهر قم نمی دهد. کلینی نیز در اصول کافی می نویسد: مامون آن حضرت را از بصره و شیراز (که شیعیانش کمتر بودند) به مرو حرکت داد.

۴- از یزد تا خراسان: به طور کل تعیین خط مسیر دقیق سفر امام رضا به واسطه گزارش های متعدد و گاه متناقض منابع دشوار است. به همین سیاق تعیین مسیر حرکت امام رضا از یزد تا خراسان نیز با دشواری همراه است. تنها نقطه روشن که در این مسیر از منابع اولیه به دست می آید اشاره ایی است که شیخ صدوق و سایر منابع معتبر به مسیر راه کویر و ورود آن حضرت به نیشابور کرده اند. با توجه به نقشه در فراتر و رباط پشت بادام نشانه هایی دال بر عبور امام رضا از این مناطق وجود دارد. برخی معتقدند که امام از رباط پشت بادام به دامغان سپس به نیشابور رفته (مسیر آبی و سپس زرد رنگ) و برخی منابع معتقدند که امام با گذر از جناح شرقی کویرلوت به نیشابور وارد شده اند. دامغان به لحاظ جغرافیایی در خط سیر حرکت حضرت رضا واقع شده، گذر آن حضرت از این منطقه محتمل به نظر می‌رسد.

۵- امام در خراسان: خوشبختانه از ورود امام رضا به نیشابور گزارش های متعدد و مستندی وجود دارد به ویژه حدیث سلسله الذهب که امام در این شهر ایراد فرموده اند خود به قوت گزارش های ورود امام به نیشابور افزوده است. مهمترین و معتبرترین گزارشی که از توقف حضرت رضا در نیشابور ضبط شده است. روایت عبدالسلام بن صالح ابوصلت هروی است که حدیث مشهور و معروف سلسله الذهب را از امام رضا در نیشابور نقل می کند. چشمه کهلان که امام در آن غسل کرده و در کنار حوض آن به نماز ایستاده اند و همچنین قدمگاه نیشابور در ۲۴ کیلومتری آن شهر یادگاری های مستند و مستدل حضور امام رضا در این شهر است. باید توجه داشت که نیشابور در آن زمان از شهرهای آباد و بزرگ خراسان به شمار آمده و ابر شهر نامیده می شد لذا بعید نمی نماید که مکان فعلی قدمگاه نیشابور که اینک در جاده نیشابور به مشهد واقع شده است، آن زمان در خود شهر نیشابور و یا در حومه آن بوده باشد. امام رضا پس از نیشابور به طوس، ده سرخ و کوه سنگی سفر کرده اند داستان های مشهور بین مردم این ناحیه خود گویای حضور امام در این منطقه است. در ده سرخ امام به منظور دستیابی به آب جهت وضو زمین را به دست خویش اندکی حفر کرده، چشمه ای می جوشد که تاکنون موجود است. در کوه سنگی، امام برکت سنگ های این ناحیه را که از آن دیگ ها و ظروف سنگی می تراشیدند طلب می کنند که تا امروز نیز همچنان این شغل در این ناحیه برجاست. استقبال گرم مردم نیشابور از امام سبب می شود که مامون به حبس امام در سرخس دستور دهد. تا شاید از این طریق تماس امام با مردم را غیرممکن سازد. سرخس آخرین شهر پیش از مرو و یا مقصد حرکت است امام رضا (ع) در شهر مرو با وجود سلطه آشکار مامون مورد استقبال مردم و اهالی آن شهر قرار می گیرند، و در همین شهر است که به ناچار ولایت عهدی مامون را پذیرفته و به زهرکین خاندان سیاه جامه و سیاه دل بنی عباس به شهادت می رسند. این سفر را به راستی باید سفر اندوه دانست، امام رضا (ع) با دسیسه مامون از مدینه النبی فراخوانده می شوند، و امام با تسلیم شدن به خواست خدا و راضی بودن به رضای او، لقب رضای آل محمد (ص) می یابند؛ اینک مشهدالرضا قبله هر ایرانی مسلمانی است. گرچه سفر امام به مرو سفری آکنده از اندوه بوده است، گرچه امام را از جوار حضرت رسول دور ساخته است، ولی اینک امام رضا (ع) در حلقه ایی از عاشقانش شب و روز طواف می شود؛ و اگر نبود مشهدالرضا، ایران از قلبی تپنده و دلی زنده خالی می شد. رنج مردان خدا تنها صورت رنج دارد ولی در باطن خیرکثیری در آن مستتر است که اینک شاهد آن هستیم، بی هیچ گزافه ایی می توان گفت که ما هرچه داریم از برکت حضور امام رضاست که در مشهد خویش دست پربرکتش را بر سرمان گسترده است. با توجه به مسیر حرکت امام رضا(ع) می توان گفت که صنعت گردشگری مذهبی

یکی از راهکارهای معرفی هرچه بهتر تاریخ، فرهنگ و ارزشهای اعتقادی و هم زیستی مسالمت آمیز ادیان در بین کشورها است. به علاوه بقاع متبرکه و اماکن مذهبی علاوه بر قداست و معنویت منحصر به فرد خود، بیانگر آداب و رسوم، باورها و اعتقادات و اندیشه‌های مردم است.

جاذبه‌های گردشگری مذهبی (امامزاده‌ها، زیارتگاه‌ها) نقش مؤثری در بازسازی حیات شهرها در طول تاریخ و امروز داشته است که همچون یک شبکه گسترده اجتماعی از اعتماد و مشارکت گرفته تا بحث هنجارها و امنیت، اغلب مسائل و مشکلات شهری را پوشش می‌دهد. تحلیل برنامه‌ریزی استراتژیک نیز بر استفاده از نقاط قوت و کاهش نقاط ضعف در ارتباط توریسم مذهبی و رونق شهرنشینی را تأیید می‌کند. در این راستا، پیشنهادهای چون معرفی گسترده جاذبه‌های مذهبی مناطق از طریق رسانه‌ها، توجه به پیوند بافت تاریخی و امامزاده در ساماندهی آن، گسترش مراکز مذهبی مکمل مانند موزه‌های مذهبی، مکان‌های همایش‌ها و آیین‌های مذهبی در جذب گردشگران مذهبی و پویایی توریسم مذهبی ارائه شده است. خاورمیانه خاستگاه انواع مذاهب بوده و از دیرباز مردمان این منطقه علاقه شدیدی به مذهب از خود نشان داده‌اند. پیامبران متعددی در این منطقه به نبوت رسیده و بلاد خود را توسعه داده‌اند. اکنون نیز شیعیان همچنان امامزاده‌های متعددی را شناسایی می‌کنند. برای زیارت آنها از دامان کوه‌ها و از میان جنگل‌ها راه به جلو باز می‌کنند. مشهد شهری گرم و خشک است که به مدد حرم امام هشتم تبدیل به بهشتی برای مسافران شده است. مردمان آن دیار از این گردشگران ارتزاق می‌کنند. در عربستان پول ناشی از کعبه به درآمدهای نفتی پهلو می‌زند. اینها اهمیت گردشگری مذهبی در سرزمین ایران را تقویت می‌کنند (دیناری، ۱۳۸۴: ۳۳).

نتیجه گیری

در این پژوهش به بررسی اثر تجربه سازنده زیارت بر مزایای سفر مذهبی زیارتی به واسطه آرامش ذهن، فرار از تجربیات، تجربه منحصر در زمان زیارت، تجربیات تعاملی و تصویر برند پرداخته شده است. تعظیم شعائر دینی و مذهبی و بزرگداشت آنها یکی از توصیه‌های دینی است. هجرت امام رضا(ع) به ایران یکی، به عنوان بزرگترین رویداد مذهبی تاریخ ایران مسیری معنوی و مذهبی را بوجود آورده است که قابلیت بازشناسی به عنوان محور گردشگری مذهبی را داراست. توجه به این مفاهیم در مسیر حرکت امام رضا (ع) اعم از پدیده‌های کالبدی، کاربری، فرهنگی، اجتماعی، طبیعی می‌تواند به تعمیق ریشه‌های ایرانی اسلامی بویژه هویت مکانی رضوی نزدیک نماید. هجرت امام رضا (ع) به سرزمین ایران، زمینه‌ای را فراهم ساخت تا آن حضرت با دعوت و تبلیغ به سوی حقیقت و تبیین معارف اصیل، پایه‌های تمدن رضوی پایه‌گذاری نمود تصویر برند مجموعه زیارتی- مذهبی برداشتها و تصویری است که از کل موجودیت مجموعه در ذهن زائرین شکل می‌گیرد. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که مزایای سفر گردشگران مذهبی بر وضعیت سلامتی گردشگران تأثیر مثبت و معناداری دارد. نتایج این پژوهش حاکی از آن بود که گردشگری مذهبی می‌تواند، فرصتهای مادی، معنوی و فرهنگی زیادی را برای شهرهای مذهبی فراهم کند.

منابع و مأخذ

۱) اصفهانی، راغب (۱۳۷۲). *مفردات الفاظ القرآن، تحقیق داوودی، صفوان عدنان، بیروت الدار الشامیه.*

- ۲) آقاجانی، معصومه و فراهانی فرد، سعید. (۱۳۹۴). گردشگری مذهبی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی ایران)، نشریه سیاست‌های راهبردی و کالمن، دوره ۳، شماره ۹.
- ۳) جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸). صهبای حج، قم: انتشارات اسراء.
- ۴) حاتمی‌نواد، حسین؛ حبیبیان، بهار؛ امیرشکاری، مریم. (۱۳۹۵). اولویت بندی راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی شهر دزفول، نشریه گردشگری شهری، دوره ۳، شماره ۱.
- ۵) دهشیری، محمدرضا. (۱۳۹۴). ارزیابی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی در ایران، نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری.
- ۶) دیناری احمد. (۱۳۸۵). مذهب و گردشگری، مجله زائر، شماره ۱۲۰.
- ۷) دیناری، احمد. (۱۳۸۴). گردشگری شهری در ایران و جهان، مشهد: انتشارات نشر واژگان خرد.
- ۸) سازمان جهانی جهانگردی. (۱۳۸۱). برنامه‌ریزی ملی جهانگردی، ترجمه محمود عبدالله زاده، تهران: پژوهش‌های فرهنگی.
- ۹) سازمان میراث فرهنگی، صنایع گردشگری خراسان رضوی. (۱۳۹۱). خبرنامه مشهد: واحد آمار و اطلاعات.
- ۱۰) صطخری، ابواسحاق ابراهیم. (۱۳۴۰). مسالک و الممالک: به کوشش ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۱۱) ضرغام بروجنی، حمید و ترکمان، نسرين. (۱۳۹۲). تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی در استان همدان، فصل‌نامه علوم مدیریت ایران، دوره ۸، شماره ۳۰.
- ۱۲) طریحی، فخر الدین. (۱۳۶۵). مجمع البحرین، قم: مکتبه المرتضویه.
- ۱۳) عالی پور، یونس؛ ملکی، محمدحسن، فتحی، محمدرضا. (۱۳۹۶). تعیین و اولویت بندی استراتژی‌های گردشگری مذهبی استان قم، نشریه فضای گردشگری، دوره ۶، شماره ۲۲.
- ۱۴) قمی، ابن قولویه. (۱۳۵۶). کامل الزیارات، نجف: انتشارات مرتضویه.
- ۱۵) قمی، عباس. (۱۳۸۰). مفاتیح الجنان، زیارت امام حسین در نیمه ماه رجب، قم: انتشارات آرمان.
- ۱۶) قمی، عباس. (۱۳۷۲). سفینه البحار، قم: انتشارات اسوه.
- ۱۷) مطهری، مرتضی. (۱۳۸۷). امامت و رهبری، قم: انتشارات صدرا.
- ۱۸) مولایی، اصغر. (۱۳۹۵). گردشگری مذهبی در مسیر هجرت امام رضا(ع) در ایران، پژوهشنامه خراسان بزرگ، شماره ۲۳.
- ۱۹) مؤمنی، مصطفی؛ مظفر صرافی و محمد قاسمی خوزانی. (۱۳۸۷). ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی فرهنگی و ضرورت مدیریت یکپارچه در کلانشهر مشهد، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۱.

۲۰) یعقوبی، احمد ابن ابی یعقوب. (۱۳۴۵). المنجم البلدان، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران: ترجمه و نشر کتاب.

21) Button .(2013). *Pennies from heaven*, Retrieved.

22) Makrides, Vasilios (2009). *Hellenic Temples and Christian Churches: A Concise History of the Religious Cultures of Greece from Antiquity to the Present*. NYU Press. p. 2Shinde. K,

23) Syamala, G. & Kakoti, S. (2016) A Study on Religious Tourism – Potential and Possibilities with reference to Shirdi A place of Religious Tourism, *international Interdisciplinary Research Journal*,5(6), pp.115-123

24) Zamani-Farahani, H. & Henderson, J. (2010). Islamic tourism and managing tourism development in Islamic societies: the cases of Iran and Saudi Arabia”, *International Journal of Tourism Research*, 12(1), pp.79-89.